УДК 2-3-056.34

Лютий Т. В.

ЮРОДСТВО ЯК УТІЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ СВЯТОГО БЛАЖЕНСТВА

Статтю присвячено проблемам походження, смислового наповнення та значення релігійного феномену юродства. Розглянуто ментальну та тілесну моделі його прояву; досліджено місце та роль юродивого у соціокультурній площині й екзистенційні аспекти його поведінки.

Ми нерозумні Христа ради, а ви мудрі в Христі;
ми слабі, ви ж міцні; ви славні, а ми безчесні!
I Кор. 4, 10

Такими словами апостол Павло звертається до пихатих пожильців Коринфу, своїх колишніх учеників, які гадають, що вже пізнали істину та шлях Ісуса Христа і не мають потреби в апостольському слові. Справді, прадавня живість проповіді пізніше почала обростати ознаками витонченого вчення, що набувало радше рис академізму, а не дієвого заклику.

Християнські подвижники, серед яких зберігалася ота первісна сила Божого Слова, склали почин неабиякої провісної сили. Вони не лише за власним бажанням зрікалися вигод і достатків земного життя, а також близького і кревного споріднення, але і приймали на себе образ *навіженого*. Подвигом постійного занепокоєння духу ці люди здобули право говорити правду сильним світу цього, а деякі з них мали ще й дар пророцтва, нагадуючи цим волхвів.

У певних культурах вирішальною умовою посідання місця провидця віддавна було невігластво. Щоб надійно втілити у життя своє благе покликання, пророк мусить бути позбавлений усіляких обмежень. Але, звичайно ж, не будь-який дурень є блаженним. Убогий духом не осилює наук. Він затятий у своїм необгрунтованім і неминучім захваті. Не визнаючи свою істину за найліпшу, не домагаючись накинути її іншим, такі люди смиренно обирають своєю долею божевілля та невігластво. їхня прямолінійна глупота пересилює витончені витівки розважливих. Вони діють, граючи й ухиляючись від зовнішнього натиску, не бачачи аніяких заборон.

Навіжене потішання над світом, що спрадавна підносили блазнюки та баляндрасники, почасти обстоювалося на вельми глибокому сакральному рівні. Таким подвижницьким, а подекуди, на диво, серйозно-жартівливим і гротескним, а для декотрих і доволі почварним феноменом було юродство. Тут-таки ми впритул зустрічаємося з якимось винятково іншим світом культури, що витворює її самобутній низ, меонічний спід.

Як явище релігійного Гатунку, юродство чітко вплітається у традиційний сюжет заповзятої непримиримості до гріховності, ведучи боротьбу з гонором зарозумілості. Адепти, які повіряли зректися ординарного використання розуму,

©Лютий Т. В., 2005

непримусово приймали вигляд шаленої людини, що не відає ні пристойності, ні щонайменшої сором'язливості. За наявності щирого усвідомлення власного діяння, що набувало видимостей підробленого божевілля, *юродство Христа ради* ставало доволі різнорідним явищем. Бо ж юродивий - то не просто божевільний. Це якийсь загадковий та прозорливий відун, котрий часом зронить кілька втаємничених слів, від суті яких він і сам може перебувати у завороженому стані. Раз у раз юродивий промовляє туманно, вчиняючи численні натяки, подібно до того, як Христос промовляв притчами. Крім того, його неухильно тягне до прояву шпаркого афекту: сповнений жахіття, він здатний вступати у двобій з позаземною силою, а може й, насупроти, поквапно критися, почуваючи якусь трусанину, часом втішатися немовбито дитя чи ввалюватися у навіженство пристрасті. Все це - зовнішні прояви юродства, на тлі яких нас цікавитимуть наразі філософсько-антропологічні площини цього явища.

Безумство розводить юродивого із зовнішнім світом. Та цей збіжний стан речей не є таким вже нестримно-бентежним, адже в його уявленні світ виглядає несамовитішим, аніж це видається звичайним людям. Та не «мудрість світу цього», котра виявляється «безумством перед Господом», стає надбанням блаженного. Йому відкриті й інші світові обшири.

Той, хто інсценує божевілля, робить це з благочестивих помислів. Такою є думка про правдиве юродство. Тому не раз навіть святих, які вдавали безум, іменували шаленцями, зрозуміло, що не у прозивному сенсі. Почасти так іменували людей, коли хотіли якось їх принизити. У цьому зв'язку можна пригадати хоча б сатиричний вірш Т. Шевченка «Юродивий».

Юродивий (старослов'янською - «уродивий» або просто «потороча») - це той, хто «народився неправильно». У XVII ст. значення розділилися. Саме тоді за удаваним божевільним закріпляється значення «юродивий». Словосполучення «творящеся юрод», що зустрічалося у житіях, є калькою з грецької «той, хто прикидається шаленцем». Це значення мали і такі слова, як-от «блаженний» чи «буйний». Але тепер «буйний» означає «божевільний», а «блаженний» має два різних значення: це міра святості (beatus) або тихе божевілля [1, *4—11].*

Розглянемо генеалогію. У православ'ї вважається, що предтечами християнського юродства є пророки Ісая, Єремія й Ізекіїль, через яких у старозавітний період священної історії говорив Святий Дух. Юродство як вид подвижництва виникло майже одночасно з чернецтвом у III - середині IV ст. у Єгипті, а прийшло на Русь з Візантії, де юродствували преподобні Серапіон Синдоніт, Віссаріон Чудотворець, святий Симеон Емеський, святий Андрій Царгородський (на відміну від Русі, більшість юродивих у Візантії були ченцями). До XIV ст. юродство у Візантії зникає. Останнім візантійським юродивим вважається Максим Кавсокаліват.

Першою ж юродивою вважається св. Ісидора з Тавенського монастиря. Так, юродство постає на християнському Сході, а у наші краї потрапляє десь у XI ст., будучи пов'язаним з іменням Ісаакія Печерського, відомості про якого зберігає Києво-Печерський патерик, і котрий «юродствував тимчасово», тобто ставився до юродства як до маски, яку іноді можна зняти.

З XV-XVII ст. юродство існує як явище, широковідоме здебільшого у російському православ'ї. Першим типовим в усіх сенсах юродивим на Русі був Прокопій Устюзький. Його житіє переповідає, що сам він був німцем і прибув в Устюг з Новгорода, де хрестившись і роздавши свій маєток, приймає Христа ради житіє. Його юродство інспірує нагани та побиття, але він молиться за своїх кривдників. Він не має даху над головою, спить на гноїщі голий або сидить на паперті соборної церкви. Але увесь час таємно молиться. Такий спосіб життя церква називає подвигом. Та поширений він був не повсюди. Римсько-католицький світ, скажімо, знає лише наближені до юродства форми (хоча б діяльність Ф. Асизького).

Допіру вже йшлося, що термін «юродивий» або «юродь», як позначали цю характеристику численні агіографії, проводить порівняння зі старовинним словом «уродивый» чи «урод», підкреслюючи якусь обопільну потворність - і зовнішню, і ментальну. Але необхідно розпізнавати природне та добровільне юродство. Останнє варто розуміти як «самоправне мучеництво». Познакою юродства намічається декотре негативне значення - «покидь світу». «Якоже отреби міру быхомъ» - такими є слова апостола Павла у старослов'янському підряднику. Св. Іоанн Златоуст, коментуючи цей текст, убачає у ньому описування прикмет «буйства», хоча юродиві й самі навдивовижу вдавали свою «біснуватість»: «"Буйство" творить невіддільну ознаку "юродства"; воно є вирішальною сутнісною рисою, передусім поміченою у святих юродивих; воно є тією властивістю людини, котра робить її "не сущою", мало цінною для того, аби звертати на неї увагу, "худорідною", тобто не такою, як інші в роду, а гіршою в родоводі, простою, не схожою на інших

і, отже, відмінною від них, виділеною з осередку інших» [2, *70]*. Попри деяку дивину та позірну несумісність, крізь личину бридкого непривітного одинця на площі проглядає цілком розумна людина. А тому юродство можна було б назвати формою інтелектуального критицизму чи провокаційного бунтарства.

Зрозуміло, що личина божевілля була необхідна юродивому як викривальний прийом його сучасності. «Співвідношення світу культури й світу антикультури у юродивого обернені. Своєю поведінкою (своїми вчинками-жестами) юродивий показує, що саме світ культури є світом ефемерним, світом антикультури, лицемірним, несправедливим, таким, що не відповідає християнським нормам. Тому він постійно, завжди поводить себе у цьому світі так, як припадає поводити себе лише у світі антикультури» *[3,4]*. Проте сплачувати за це належить терпінням докорів та принижень.

Граничність наведеної позиції розкривається через низку роздумів про положення людини у світі. Чи не вбачається у зреченні розуму свавільний крок, несумісний з її природою? Передовсім у подібному накладанні на себе тягаря безуму людина намагається подолати земну випадковість, усталеність і часовість. Вона прагне реалізувати власні домагання бути істотою непідневільною. Задіяти усі можливості людського духу означало б намітити свою унікальність, здатність не до матричного відтворення особистості, а її незмірності.

У цьому пошукові крилася невтомна спрага сродності. Відтак не від повноти розуму відрікається юродивий, а лише від тих модусів ratio, які міцно утримують людину в «манливій» вичерпності її даності й перекривають їй усі приступи до розвитку сильніших його, розсуду, поривань. Тому не можна говорити про несвідомий вибір юродства, а лише такий, що розігрує "наперед визначену стратегію (вдень юродствує, вночі молиться). Через те відкидання інтелекту є лишень показовим, напускним суспільним дійством.

Перебуваючи на самоті з собою, юродивий чоловік знову повертається у домівку розуму. Істина не може обійтися без відвертості. І юродивий у своїй непосидющій праці духу силується дійти до істин розумних. Якщо царина розуму поширює свою дію через несповна контрольовані домінанти, втрутитися у плин яких доволі важко, то головним завданням креативного розмислу стає опір мисленню марнотному й недолугому. Тоді юродивий мусить тримати свій ум без придаткового наповнення, у чистій безобразності та простосерді.

Притаманною ознакою юродства є не лише аскеза розумова, тобто внутрішня, але і зовнішня. Такими є жалобний мотив та покаяння перед світом, реалізовані у носінні волосяниці на голому тілі юродивого. Облишаючи обійстя культури, юродивий уподібнюється небіжчику, що немовби переходить у протилежний вимір. Так, Василій Блаженний віком шістнадцяти років пішов від свого пана, наклавши на себе вериги. Ходив узимку та літом безмаль не голий, проводячи ночі на папертях, а дні - на відправах у церкві. Про нього ходило безліч поговорів різного штибу - від сповнених дивовиськами розповідок до фантастично-неймовірних небилиць. Усю надсаду й терплячість відповідного стану юродивого завіряє іконопис. Він віддзеркалює його «мудру глупоту»; постава, в якій зашерх юродивий, показує «молитовне передстояння», неприкриту наготу плоті й думки. Взагалі, ікона має неабияку цілительську дію. Так, написання ікони «Образ Пречистої Богородиці Додавання Розуму» відновлює розум душевно недужому благочестивому іконописцеві, котрий молиться, а потім створює образ Богоматері. Ікону, яку називали «Подателькою розуму», нерідко можна помітити у багатьох храмах.

Спосіб життя юродивих нерідко викликав захоплення й у великих можновладців. Відомо, як Іван Грозний, котрий особисто знав Василія Блаженного і виявляв симпатії до нього, писав особливого роду літературні твори, підписуючи їх ім'ям Парфенія Юродивого. Крім того, Грозний, чия політика зазнавала нищівної критики з боку юродивого, брав участь у його урочистому похованні біля московського храму Покрова, що відтоді відомий як храм Василя Блаженного.

Цар і сам часто вдавався до різних чудернацьких витівок, вважаючи, що тим він зможе посилити свою харизматичну силу. Якось, приймаючи посланців з Литви, йому заманулося нап'ясти на блазня литовську шапку й наказати преклонити перед речниками коліна. Коли ж той не спромігся зробити того, цар сам виконав ці дії, приказуючи: «Гойда, гойда!» Але це приклад гри в юродство, пародіювання його [3, *26]*. Тому й не дивно, що вже за Петра І юродивих починають переслідувати, а у другій чверті XVIII ст. спеціальним едиктом їм заборонили бодай заходити до церкви. До появи спецшпиталів усіх волоцюг, юродивих, убогих, кликуш, ворожбиток і знатників найчастіше засилали під наглядом у віддалені північні кляштори. Сама ж недуга визначалася психіатричним терміном «dementia» - слабоумство.

У юродстві вбачають щонайменше дві компоненти діяльності - активну та пасивну. Друга

складова полягає у відмові від світу, заточенні у всеохопній його небуттєвості. Так, галицький юродивий XVII ст. Стефан Нечаев, бажаючи покинути світ, пориває з ним усі життєві зв'язки. Мати голосить за ним, мов за померлим. Натомість активний бік юродства полягає в тому, аби «сваритися світові», виказувати власним чином неподобства та безчинства людини, відкидаючи навіть правила пристойності. За якоїсь мовчазної обопільної згоди більшості людей юродивий удостоюється впевненої свободи на вчинення дій, що виходять за межі звичаєвості. Він може зчинити галас безпосередньо у храмі, під час служби або безстидно себе поводити на очах вуличного натовпу. Бо ж «благодать почиває на найгіршому».

Юродство досить часто порівнювали з кінізмом. Пригадаймо найвідоміші риси несамовитості останнього на прикладі найпоказовішого кініка - Діогена з Синопи [4, *220-239]*. Доволі нестандартною та дивною його поведінкою для оточуючих був підкреслений аскетизм: влітку він катався на гарячому піску, а зимою обіймав засніжені статуї. Крім того, до всіх ставився з нарочитим презирством, називаючи містерії святом для дурнів, а демагогів обзивав посіпаками черні. Божевільними охрещував тих, хто не прагне простого життя. Привселюдно міг рукоблудити чи справляти природні потреби, не вбачаючи у тому якихось лихих учинків, а лишень наводячи фурор на гидливих міщан. За всі ці витівки він дістав прізвисько Собака, супроти якого, здається, не дуже й протестував. Справді, можна помітити якісь уподібнення до псиного оскаженіння чи дикості, а разом з тим і меланхолійної байдужості.

Те саме можемо спостерігати і в юродстві: «У культурі православної Русі собака символізував юродство. У культурі римсько-католицької Європи він був прикметою блазня, ознакою ганьби. Цю функцію виконував також і кіт. Серед середньовічних покарань одним з найпринизливіших було побиття дохлим собакою. Юродивий ставав у позу знехтуваного; блазень був недоторканним. За міським правом блазень прирівнювався до ката, і йому заборонялося селитися серед добропорядних міщан» [5, *130]*.

Проте якщо у кініка ми знаходимо риси епатажу, то юродивий провадить мотив докору, принаймні в естетичному плані, і той, і інший схиляються до почварної образності. Діоген як радикальний послідовник Сократа наслідує мудрість, прикриту зовнішніми ознаками непривабливості. Так, образ не схожого на інших, потворного мудреця з властивими йому веселощами та викривальною кебетою, що завжди існує у формі осміяння, теж свідчить про граничність ситуації. Він завжди перебуває на кордоні між божественним і профанним, необізнаною і знанням. Тут легко вгадуються розглядувані нами вище поличчя фігляра чи трикстера. Таким є і юродивий.

На ділі так, у різних культурах функції блазня могли відрізнятися, але практично незмінною залишалася його потворність, що відображала його мову чи поведінку загалом. Пригадаймо опис блазня Терсита, котрий з'являється у Гомера в «Іліаді»:

> Тільки один невгамовний Терсит говорив безустанну:
> Дуже любив він плескать язиком непотрібні розмови.
> Сором забувши, почав ображати царів, лихомовний.
> Тільки б смішити своїми дурними словами ахеїв.
> Дуже незграбний він був, а прийшов за військом під Трою;
> Був косоокий, крім того, разом кривий і горбатий,
> Плечі йому потягло наперед, до грудей, та і тім'я,
> Вдавлене, пухом рідким поросло в нього замість волосся [6, *60]*.

Платон у «Горгії» теж згадує його як поганця серед інших, котрі є з простої титули. Але у часи Гомера і за пори Платона, а тим більше, Шекспіра, звичка зачіпати велителів була сакраментальною. Не дивно, що це робив двійник людського потойбіччя з притаманною йому потворністю. Та вже у діалозі Платона «Бенкет» стежимо, як Алкивіад зрівнює Сократа з селеном: «Ви бачите,- промовляє він до слухачів, - що Сократ жалує вродливих, усякчас воліє побути з ними, залюблюється ними, і у той же час нічого йому начебто не відомо й ні на чому він не знається. Чи не подібний він цим на селена? Підхожий, ще б пак! Адже він лише напускає на себе таку подобу, тому-то він і схожий на порожнинне ліплення селена. А якщо його відтулити, скільки розсудливості, милі співтрапезники, підмітите ви у нього всередині!» [7,*127]*

Звісно, потворність Сократа - улюблений матеріал, на якому в історії філософії раз у раз зводять його чималу мудрість. Допіру лише Ніцше спало на думку побачити у філософії Сократа пожадання порахуватися зі світом, обернувши акцент пізнання - від сприйняття зовнішніх якостей на інтенцію до внутрішнього єства. Але у фізичній потворності не переставали вбачати символ залучення людини до вищого знання. У грецькій культурі зроду-віку виявляється гостре почування видимості як «удаваності». За цією логікою мудрець як спростовувач видимості мусив мати деяку ваду, наприклад бути сліпцем. Такими були міфічний провидець Тиресій, лірик

Гомер, якого мовбито осліпила Муза, і філосс Демокрит, який випалив собі очі, аби ясніше бачити незриме.

Згідно з канонами ранньої християнської традиції, краса теж уважалася за диявольський прояв. Іноді потворним зображали апостола Павла. Більше того, у Юстина, Оригена, Климента Александрійського та Тертуліана можна зустріти уявлення про зовнішню непривабливість і самого Христа [5, *80].* З цього, можливо, й виринає пояснення загального образу юродивого.

Та юродивий не глумиться простою сміхотою паяца. Його насміхання над світобудовою вершиться у якийсь дивний спосіб - через ущипливе ремство світові, що має видовищний характер. Але ж тоді як примирити юродство з тією традицією, згідно з якою Христос зроду не сміявся? Іоанн Златоуст помітив, що у Євангелії Ісус ніколи не сміється. У православ'ї, зокрема, посміх у цілому вважався неправедним. Проте для юродивих ця виключність робилася завжди. Як пояснює С. Аверинцев, сміх, який триває, є «несусвітним» сміхом, мов спонтанний спалах розуму. У грецькій філософській антропології це явище називається тим, що трапляється не самочинно, а начебто «зі мною коїться». *Сміх* - це розкріпачення. Але мудрія завжди важче насмішити, ніж простака, оскільки перший вже осилив межу звільнення. Боголюдина Ісус Христос є вільним аж від самої глибини своєї одвічності. Тоді якщо сміховинний екстаз відповідає звільненню, то *гумор* відповідає суверенному користуванню свободою. Навіть християнські страдники глузували над катуваннями, щоб осоромити силу страху [8, *7-19].*

Безсумнівно, життєве тло юродивого є плетивом двох смуг - денного потішання над всесвітом та нічної молитви, котра може вершитися навіть з посвідником, якому виказана довіра. Сардонічна складова юродства вимагає якнайбільшої провокації: якщо людці не вступають у завзяте протистояння, їх підбурюють, кидаючи каміння, бруд чи нечистоти. Однак найбільшої провокаційної сили досягає тілесне оголення, нагота, що символізує заразом і відкриту відвертість, і збентеження. (До речі, відомий інший тип подібного аскетизму - гімнософізм.) Дивного ефекту досягає оголення, коли воно супроводжується мовчанням. Два, здавалось би, суперечливі атрибути: нагота - показує безборонну відвертість і мовчання - невимовне, таке жахне витійство. Тільки подив і страх можуть викликати вкупі ці оказії дієвого спектаклю юродства.

Мовчання - це й важлива складова молитви, це якийсь небуттєвий вираз мовлення. Щоправда, не можна сказати, що він не існує взагалі. Це напружена робота свідомості. Цікаво, що й привселюдне «казання» юродивого найчастіше має форму жесту. Подібна невербальна промова насичена символами. Тому, ймовірно, тут даремно вишукувати певні достеменні значення цієї мови, а варто лишень убачати якесь усепромовляння, що виказує невдоволеність.

У житті юродивого найбільш зачіпає суцільний парадокс. Він утілений у наскрізній незрозумілості стосовно скоєного ним. Відомо, наприклад, як Василій Блаженний на очах у заповзятих прочан розтрощив каменем образ Божої Матері, який вважався чудотворним. Але виявилося, що на дошці, під святим зображенням, був намальований дідько. Отак, небилиця чи парадокс непростим чином змішується з реальністю, видаючи особливу сферу людського проникнення у незвіданий простір чудесного. Саме такий стан є привабливим, непростим, а інколи й небезпечним. Пусте заграванння з юродивим, зважаючи на його правдиву, якусь понадприродну силу, міг скінчитись і не дуже сприятливо для пустуна. Тому й саме юродство, очевидно, становлячи у суспільному житті неабияке стерно (хоча й неявне), зазнавало підробок. Відтак, філософсько-антропологічний вимір цього прояву юродства складає майже нерозв'язну загадку. Аж от, споглядаючи юродство з точки зору «здорового глузду», ми тепер ніяк не зможемо відрізнити його від його ж таки поширених пізніше симуляцій.

1. Див.: *Иванов С. А.* Византийское юродство- М., 1994.
2. *Иеромонах Алексий (Кузнецов).* Юродство и столпничество. Религиозно-психологическое, моральное и социальное исследование.-СПб., 1913.
3. *Лихачев Д. С.* Смех как мировоззрение *II Лихачев Д. С, Панченко А. М., Понырко Н. В.* Смех в Древней Руси.- Ленинград, 1984.
4. *Диоген Лаэртский.* О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов.- М., 1986.
5. *Панченко А. М.* Смех как зрелище // *Лихачев Д.* С, *Панченко А.* М, *Понырко Н. В.* Смех в Древней Руси. - Ленинград, 1984.
6. *Гомер.* Іліада// Антична література. Хрестоматія.-К., 1968.
7. *Платон.* Пир // *Платон.* Собрание сочинений: в 4 т.- М., 1993.-Т. 2.
8. Див.: *Аверинцев С. С.* Бахтин, смех, христианская культура // М. М. Бахтин как философ,- М, 1992.

T. Lyuty

YURODSTVO AS A PHENOMENON OF HOLY MADNESS

The article is dedicated to the complex of problems of origin, development, semantic filling and meaning of the religious phenomenon ofyurodstvo (holy madness). The article describes the mental and corporal models of the phenomenon, its place and role in the social and cultural contexts.